

Ірина Сапожник, Тетяна Суродейкіна
(Чернівці)

ПРОЦЕСИ ТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЇ ТА ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЇ В ХУДОЖНЬОМУ Й МИСТЕЦТВОЗНАВЧОМУ ДИСКУРСІ

Розкривається проблема семантичних пересувів, таких як термінологізація та детермінологізація. Описується специфіка значень мистецьких термінів у мистецтвознавчому та художньому англomовному дискурсі, умови їхньої міграції із системи загальноживаної лексики до системи мистецтвознавства і навпаки.

Ключові слова: *термінологізація, детермінологізація, термін, дискурс, полісемія.*

Раскрывается проблема семантических сдвигов, таких как терминологизация и детерминологизация. Описывается специфика значений терминов искусства в искусствоведческом и художественном англоязычном дискурсе, а также условия их миграции из системы общеупотребительной лексики в систему искусствоведения и наоборот.

Ключевые слова: *терминологизация, детерминологизация, термин, дискурс, полисемия.*

The given article deals with the problem of semantic shifts such as terminologisation and determinologisation. We dwell upon the specifics of art terms meaning in both art scientific (special) and literary discourse in the English language as well as on the conditions of their migration from the system of everyday speech into the system of art science and backwards. The former phenomenon usually takes place into two possible ways: entering the system of everyday speech as a polysemantic word with a terminological meaning or transference of a terminological meaning of a word, often involving metaphor, into a non-term. Determinologisation is a socially motivated process of term migration beyond the borders of their system and, consequently, their assimilation in every day speech and broadening of its vocabulary. In the course of our investigation we have found out that only art terms possessing significative meanings can migrate from everyday speech into the system of arts. As a rule, they comprise abstract units forming thematic groups such as names of qualities, characteristics, activities or trends, theories, etc. as well as names of buildings and constructions, materials and their shapes, groups of people. A term exists as such until it is

inseparably connected with its notion and terminological system. As soon as this connection is broken or violated, emerges the process of determinologisation. Thus, the difference between scientific and neutral notions leads to establishing unequal relations, the latter generating ambiguities in the structure of the arts terminological system. LSP of arts is characterized by a higher degree of its inner organization.

Key words: *terminologisation, determinologisation, term, discourse, polysemy.*

Наукова мова (а ми досліджуємо мистецтвознавчу лексику як мову наукової картини світу та її реалізацію в дискурсі) відіграє помітну роль у загальному процесі інтелектуалізації літературних мов [6, с. 93], суть якої полягає у використанні мовних засобів наукового стилю для задоволення потреб інших стилів. Ідеться переважно про окремі лексеми – терміни мистецтвознавства, які активно виходять за межі своєї терміносистеми і залучаються до щоденного вжитку, дослідити які стало завданням цієї праці.

Мета статті – описати питання терміна-нетерміна, яке стосується актуальних проблем сучасного мовознавства. Взаємодія термінологічної та загальнолітературної лексики мистецтва в період НТР дозволяє запропонувати дефініції таких понять, які б не суперечили одна одній: *термін, слово, термінологізація, детермінологізація термінів*, встановити взаємозв'язок між цими поняттями, що врешті-решт посприє відносно однозначній інтерпретації явища детермінологізації в концептосфері мистецтва й авторському дискурсі.

Завдяки соціально вмотивованій міграції термінів за межі своїх терміносистем відбувається їхня асиміляція в загальноновживаній лексиці та розширення її складу – детермінологізація [4, с. 9].

Тенденція до детермінологізації мистецтвознавчої термінології активно виявляє себе за останнє десятиліття. На сучасному етапі термінологічна лексика настільки тісно взаємодіє із загальноновживаною, що провести між ними межу не завжди просто. Лексикографічна практика також засвідчує, що деякі шари термінології широко подаються в нетермінологічних словниках; до них дослідники відносять суспільно-політичну, соціально-економічну лексику, ключові спеціалізовані назви, пов'язані з пізнанням світу, особливо передбачені навчальними дисциплінами

або породжені в межах пріоритетних галузей науки й техніки, виробництва, культурного життя суспільства [5, с. 104 –108; 1, с. 22].

Традиційно детермінологізація полягає у відношенні до ряду детермінологізованих тільки таких термінологічних одиниць, які, увійшовши до складу загальнолітературної мови, розвивають у ній нові значення. Під час розгляду детермінологізації, виходячи з понять “слово” і ”термін”, виникає дещо інша картина. Терміни відрізняються від нетермінів своєю співвіднесеністю з дефініціями, отже, якщо звичайним словам властива лише номінативна функція, то терміни виконують ще й дефінітивну функцію (Г.О. Винокур, В.В. Виноградов, Б.Н. Головін, Л.Ф. Омельченко). Якщо термін виходить за межі своєї терміносистеми, він втрачає домінуючу роль, не виконує дефінітивної функції і, по суті, перестає бути терміном. Тобто детермінологізація – це процес перетворення терміна у не-термін шляхом нейтралізації його дефінітивної функції [2, с. 5].

Принципово будь-який термін може стати словом загальноповсякденної лексики. При цьому він втрачає свою жорстку концептуальність, системність, однозначність і реалізує прагматичні властивості, яких він до цього був позбавлений, тобто виникає нове слово з термінологічним значенням, яке вимагає вже не дефініції, а тлумачення. Але термін, що породив нове слово, залишається у своєму семантичному полі без змін (подібно до слова загальноповсякденної лексики під час його термінологізації) [3, с. 133].

Сфера функціонування загальноповсякденних термінів може бути репрезентована так:

- 1) науковий письмовий текст;
- 2) усне наукове мовлення (доповідь, бесіда);
- 3) спеціальний словник.

Термін зберігає свою наукову специфіку у словниках і енциклопедіях загального типу, в науково-популярній літературі. Та оскільки ці видання орієнтовані на широке коло читачів, які не мають достатньої підготовки в галузі мистецтвознавства, терміни мистецтвознавства не завжди сприймаються в повноті свого змісту.

Наукова точність термінів у публіцистичних і художніх дискурсах украї послаблюється, тому що ці тексти виходять за

рамки специфіки термінологічного поля, що було доведено нами у процесі дослідження лексеми “art” в авторському дискурсі. Розглянемо інші приклади семантичних пересувів мистецтвознавчих термінів, об’єднаних спільним компонентом “art”.

У мистецтвознавчому та художньому дискурсі часто зустрічаються терміни “*picturesque*” (у дискурсах Дж. Джойса, С. Моєма та О. Уайльда ми зафіксували його по 3 рази), “*decorative*” (3 слововживання у С. Моєма, 1 – в О. Уайльда). Тільки в деяких словниках подається дефініція терміна “*picturesque*”, причому трактується він по-різному:

- *Picturesque* – from the Italian *pittresco* – “like a picture”, first popularized in the 12th century and applied to actual picture-like or picturesque scenery. By the end of the century it meant a type of beauty that was attractive because of its lack of order, smoothness and so forth [10, с. 366];

- *Picturesque* – the principle, originating in the 18th century, of arranging architectural elements, the parts of pictorial or sculptural composition, or a garden design, in a pleasingly irregular way [11, с. 136].

У цьому випадку спостерігається незавершений процес детермінологізації.

Зовсім в іншому світлі постає термін “*decorative*”. У мистецтвознавстві він належить до сфери ужиткового мистецтва, але в загальноживаній мові цей термін настільки утилітарний (in Longman Dictionary of Current English: *decorative* – used for decorating), настільки часто він використовується в повсякденному житті, що відбувся певний пересув значення. У мистецтвознавчих статтях цей термін набув негативної конотації – стосовно добутку живопису, наприклад, він майже рівнозначний “*artless*”. Порівняємо, наприклад, його значення в дискурсах О. Уайльда та С. Моєма:

- *Women are a decorative sex. They never have anything to say, but they say it charmingly* (С. Моєм) – “*artless*”

- *"That is one of my profoundest convictions," said Mr. Van Busche Taylor. "Great art is always decorative"* (О. Уайльд) – “*used for decorating*”.

На основі наявного матеріалу ми робимо висновок, що детермінологізація може відбуватися у 2 стадії:

- 1) входження терміна у вигляді слова з термінологічним значенням до складу загальної мови, наприклад, назви фарб і

матеріалів: *gouache, majolica, porcelain, aquarelle, terra cotta, canvas*. Для цих слів характерна полісемія, оскільки вони означають не тільки матеріал або фарбу, але ще й вироби з них, інколи техніку на основі застосування цього матеріалу або розвивають самостійні значення: *terra cotta* – 1. *pottery*; 2. ***brownish colour***. У термінології архітектури на цьому етапі знаходяться терміни: *belvedere, balustrade, balcony, mezzanine, arch, cupola, column, cornice, loggia*.

2) перенесення значення цього “термінологічного” слова і виникнення (часто метафорично) нетермінологічного слова на його основі: ***diva*** – 1. *a great opera woman-singer*, 2. *prima donna (in cinema, pop-music)*; ***maestro*** – 1. *a master of music, or performer*, 2. *a master of any art*.

Розглянемо процеси семантичних пересувів у структурі значення лексем мистецтвознавства на прикладах авторських дискурсів С. Моема, Дж. Джойса й О. Уайльда та детальніше простежимо розвиток термінологічних–нетермінологічних значень у концептосфері мистецтва, відображеній у них. Компонентний склад термінологічних значень у системі загальноновживаної лексики привертає особливу увагу. Звернемося до вже наведених прикладів зі словами *column* (фрейм *fine arts*, суббазовий концепт *architecture*) та *canvas* (фрейм *fine arts*, суббазовий концепт *painting*) як таких, що вжиті авторами в багатьох значеннях і контекстах.

У дискурсі Дж. Джойса нами зафіксовано 11 випадків уживання лексеми *column* (у решті дискурсів його вживання не відмічено). За допомогою тлумачних словників видається можливим проаналізувати компоненти його значення, реалізовані в контексті авторського дискурсу:

- *Thanking you for the hospitality of your **columns*** [8]—here: home;
- *Continued on page six, **column** four* [8] – one of the two or more vertical rows of lines of type or printed matter on a page, separated by a blank space;
- *They looked from Trinity to the blind **columned** porch of the bank of Ireland where pigeons roocoocoed* [8] – *arch*, a long, slender, upright shaft or pillar;
- *He showed them the rising **column** of disks on the right* [368].— any column-like object or formation;
- *Tom Rochford, robinredbreasted, in cap and breeches, jumps from his two-**columned** machine* [8]— any column-like object or formation.

Із наведених прикладів видно, що лексему *column* ужито в термінологічному (архітектурному) значенні (яке, до речі, наведено першим у словниковій статті, отже, решта значень розвинулися пізніше й є похідними) лише два рази, 7 разів автор ужив слово *column* у зв'язку з термінологією газетодрукування (перенесення за подібністю, процес метафоризації значення) та двічі у порівняльному значенні (з повною втратою термінологічного компонента значення). Отже, нами доведено детермінологізацію архітектурного терміна *column* в авторському дискурсі Дж. Джойса.

Звернемося до функціонування лексеми *canvas* в авторських дискурсах С. Моєма та О. Уайльда.

У творі С. Моєма “*The Moon and Sixpence*” зафіксовано 4 його контекстних слововживання:

- *Tough Bill not only paid for the **canvas**, colours, and brushes, but gave Strickland a pound of smuggled tobacco into the bargain [9] – a heavy cloth for a particular purpose;*
- *In one corner of the room was the bed, and in the middle was an easel with the **canvas** upon it [9] – an oil painting;*
- *I had the feeling that he worked on a **canvas** with all the force of his violent personality, oblivious of everything in his effort to get what he saw with the mind's eye [9] – an oil painting, два з яких термінологічні (an oil painting), але розвинені від загальнолітературного слова зі значенням – a heavy cloth for a particular purpose, тобто має місце процес термінологізації.*

Широко контекст слововживань лексеми *canvas* представлено в дискурсі О.Уайльда, в романі якого “*The Picture of Dorian Gray*” [12] нами зафіксовано 23 випадки її використання. Ось деякі з них:

- *It is not he who is revealed by the painter; it is rather the painter who, on the coloured **canvas**, reveals himself – an oil painting;*
- *The sweep and dash of the brush on the **canvas** made the only sound that broke the stillness, except when, now and then, Hallward stepped back to look at his work from a distance – a heavy cloth for a particular purpose;*
- *What is it but **canvas** and colour? – a heavy cloth for a particular purpose;*
- *He was going to rip up the **canvas** – an oil painting;*
- *A feeling of pain crept over him as he thought of the desecration that was in store for the fair face on the canvas. – an oil painting;*

Наведені приклади унаочнюють перевагу слововживань із термінологічним значенням – *an oil painting*, тобто в дискурсі О. Уайльда слово *canvas* зберігає свій термінологічний характер завдяки внутрішньому змісту твору, означеному автором ще в самій назві “*The Picture of Dorian Gray*” (*picture* – a **painting**, drawing, photograph; *canvas* – an oil **painting**), тобто *canvas* є спеціалізованим значенням лексеми *picture*.

Отже, термін-слово існує як термін лише доти, доки він нерозривно пов’язаний зі своїм терміном-поняттям і терміносистемою. Як тільки цей зв’язок порушується або переривається, виникає детермінологізація [3, с. 136]. В усіх випадках, окрім власне наукових (від загальних енциклопедій до художніх авторських дискурсів), термін-слово та термін-поняття втрачають свій первинний зв’язок, оскільки поняття редукується, спрощується, прилаштовується до сприйняття неспеціалістів.

Загальноновживаний термін перетворюється на одиницю загальної лексики, позбавлену термінологічної точності. Дефініція, що існує для нього в системі термінів, за аналізом наведених прикладів, стає надлишковою, непотрібною. З метою досягнення певного стилістичного ефекту в художньому тексті можливе навмисне порушення кордонів термінологічних полів і повної детермінологізації окремих термінів.

У процесі дослідження ми виявили, що до системи загальноновживаної лексики авторських дискурсів мігрують ті терміни мистецтвознавства, які мають лише сигніфікативне значення. Це, як правило, абстрактні одиниці, що створюють навіть тематичні групи: назви якостей, властивостей (*pastel colours, forte, allegro*), дій або течій (*Renaissance, barocco*), напрямів (*cubism, surrealism*), теорій (*art for art’s sake*) тощо, предметні терміни – назви будівель та споруд (*church, dome, cathedral*); матеріалів та їхніх форм (*marble, gesso, clay*); груп людей (*singers – basso, tenor, baritone; theatrical performers – virtuoso, soloist, prima donna*).

Таким чином, відмінність наукового та ненаукового понять приводить до того, що між ними встановлюються неоднакові зв’язки, які породжують відмінності в організації мистецької терміносистеми. Для спеціальної лексики мови мистецтвознавства характерний вищий ступінь її внутрішньої організації.

Список літератури

1. Жайворонок В.В. Термінологія в загальномовному словнику / В.В. Жайворонок // Українська термінологія і сучасність: зб. наук праць. – К., 1998. – С. 23 – 31.
2. Непийвода Н.Ф. Детерминологизация как результат взаимодействия общелитературной и терминологической лексики автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 // Н.Ф. Непийвода. – К., 1983. – 22 с.
3. Общая терминология: Вопросы теории / сост. А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева / отв. ред. Т.Л. Канделаки; АН СССР, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1989. – 246 с.
4. Петрова О. Деякі сучасні тенденції розвитку української термінології та інтелектуалізація мови / О.Петрова // Проблеми української термінології : збірник наукових праць – Львів : Ліга-Прес, 2004. – С. 9.
5. Самойлова І. Спеціальна лексика в неспеціальному мовному оточенні / І.Самойлова // Українська термінологія і сучасність : зб. наукових праць. – К., 1998. – С. 104 – 108.
6. Ярцева В.Н. Научно-техническая революция и развитие языка / В.Н. Ярцева // Научно-техническая революция и функционирование языка мира. – М., 1977. – С. 28 –36.

Список джерел ілюстративного матеріалу

7. Collins W. The Moonstone [Electr. res.]: Сокровищница мировой литературы. CD-ROM. MasterMedia, 2001.– Заголовок з титул.екрана.
8. Joyce J. Ulysses [Electr. res.] : Сокровищница мировой литературы. CD-ROM. MasterMedia, 2001. –Заголовок з титул.екрана.
9. Maugham W.S. The Moon and Sixpence [Electr. res.]: Сокровищница мировой литературы. CD-ROM. MasterMedia, 2001– Заголовок з титул.екрана.
10. Mc Graw-Hill Dictionary of Art. – London; New York; Mc Graw-Hill, 1996. – 455 p.
11. The Thames and Hudson Dictionary. – London : Thames and Hudson, 1994. – 384 p.
12. Wilde O. The Picture of Dorian Gray [Electr. res.] : Сокровищница мировой литературы. CD-ROM. MasterMedia, 2001.– Заголовок з титул.екрана.